

TRŽIŠTE RADNE SNAGE, KLASNA STRUKTURA I REGIONALNE FORMACIJE U ITALIJI

Arnaldo Bagnasco

Suvremeni kapitalizam ima vrlo složenu strukturu, koja se ne da jednostavno izvesti iz nekih apstraktnih obilježja načina proizvodnje. Jedino se istraživanjem karaktera pojedinačnih društvenih formacija mogu otkriti raznolikosti i stalne promjene društvene strukture. Što se tiče društvenih klasa, istraživanja pojedinih vidova ili procesa privrednog razvoja mogu dati pouzdane sheme klasne strukture. U ovom se referatu govori o istraživanju koje je analizom tržišta radne snage, došlo do nekih postavki o regionalnoj složenosti društvene i klasne strukture u Italiji.

Uglavnom se svi slažu da su štrajkovi u jeseni 1969. godine («autunno caldo» — vruća jesen) naglo prekinuli razvoj koji se odvijao u poslijeratnoj Italiji. Tim je razvojem dominirao izvoz zasnovan na osrednjoj li razvijenijoj tehnologiji i na niskim troškovima za radnu snagu. Radnička je klasa, nakon mnogo godina slabosti, dovela razvoj u pitanje suprotstavivši se cijeloj strukturi niskih troškova proizvodnje i zahtijevajući šire društvene promjene. Ova je tvrdnja točna, ali zahtijeva daljnje objašnjenje. U stvari, radnička je klasa bila veoma izdiferencirana, zbog disproporcija u privrednom razvoju, a bolje poznavanje tih disproporcija trebalo je omogućiti predviđanje budućih političkih i privrednih poteškoća.

Prvo, najvažnija je disproporcija bila nerazvijenost Juga. Pedesetih i šezdesetih godina radničke su nadnice bile niske djelomično zbog velike nezaposlenosti na Jugu i doseljavanja iz Kampanije i Sicilije u Torino i Milano. Osim toga, nekoliko je istraživanja pokazalo da u cijeloj zemlji ima mnogo povremene i prikrivene nezaposlenosti. M. Paci (1973) predložio je razrađen model tržišta radne snage koji bi uzimao u obzir tu drugu disproporciju.

Glavna postavka tog modela jest da u suvremenom kapitalizmu postoji strukturni trend smanjivanja broja radnika u krupnoj industriji, gdje je porast proizvodnje više posljedica ulaganja u tehnologiju nego porasta broja zaposlenih. Uočavamo »središnje« tržišta radne snage, iz kojeg se uglavnom isključuju žene, stari i omladina. S druge strane, drugi sektor radne snage često radi u malim ili sitnim poduzećima, koja trebaju skraćeni, jeftini ili povremeni rad. Mladi ljudi, koji su godinama izvan redovnog tržišta radne snage, često nastavljaju školovanje a onda se socijaliziraju

na tržištu intelektualne radne snage. Ta su tri sektora tržišta radne snage nepovezana a trend pojačavaju drugi mehanizmi.

Taj model daje približnu predodžbu o tržištu radne snage i o nekim obilježjima radničke klase u odnosu na trendove koje nalazimo u drugim zemljama. Neke specifičnosti Italije došle su na vidjelo upravo kad su sociolozi i ekonomisti shvatili odgovor industrijalaca na »autunno caldo«. Odgovor se sastojao u prebacivanju pojedinačnih procesa iz većih u manja poduzeća (taj proces nazivamo »decentramento produttivo« — produktivna decentralizacija). Do prebacivanja je došlo zato što se u novim uvjetima vertikalna integracija manje isplatila nego niži troškovi i veća pokretljivost radne snage, koji su još mogući u malim poduzećima (Brusco, 1950). Tako je privreda preživjela bez dubokih promjena privrednog i političkog sistema. No, važne promjene dogodile su se u klasnoj strukturi zbog porasta broja novih, neorganiziranih radnika izvan sindikata.

Činjenica da se sedamdesetih godina pridaje nova važnost malim proizvodnim pogonima nije povezana samo s »produktivnom decentralizacijom«. Na čelu razvoja Italije stoje grane teške industrije, kao što su strojogradnja i kemijska industrija. Međutim, mala su poduzeća u tradicionalnim granama kao što su tekstilna industrija, industrija odjeće, proizvodnja kože, cipela, namještaja, keramike itd. oduvijek bila važna, a u posljednje su vrijeme postala još važnija. Tada su ekonomisti obratili pažnju tom sektoru.

S gledišta ekonomije, industrijski je razvoj bez vertikalne integracije moguć »u slučajevima kad su istovremeno zadovoljena dva uvjeta: tamo gdje proizvodni proces obuhvaća faze koje se tehnički daju odvojiti jedna od druge i gdje je potražnja raznolika i mijenja se s vremenom« (Becattini, 1978, str. 121). S gledišta sociologije, čini se da karakter radničke klase u takvoj privredi definiraju dva slijedeća uvjeta: a) elastično tržište radne snage, b) tvornice koje zapošljavaju relativno mnogo radne snage — tj. činjenica da je produktivnost izravno povezana s količinom i/ili kvalitetom rada. Ova strukturalna obilježja odgovaraju obilježjima drugog dijela Pacijeva modela tržišta radne snage pa sada možemo shvatiti važnost skraćenog, jeftinog, manje-više redovnog rada žena, starih i omladine, ali i važnost visokokvalificirane radne snage.

Model opet odgovara činjenicama, ali je suviše parcijalan. Uvjeti za industrijski razvoj bez vertikalne integracije mogu nastati ne samo na tradicionalnom sektoru — npr. u proizvodnji cipela ili namještaja — nego i na području modernijih i dinamičnijih grana industrije, kao što je npr. strojogradnja. Osim toga, tehnološka i organizaciona poboljšanja moguća su i u tradicionalnim sektorima i postoji tendencija rasta složenih sustava malih poduzeća koja se udružuju. Ako uzmemo u obzir sve ove okolnosti, uviđamo da je u malim pogonima strukturalna radničke klase raznolika, da se ne sastoji samo od radnika sa slabijeg sektora radne snage, da nadnice mogu biti visoke, da se uvjeti rada stalno mijenjaju, da je često moguća društvena pokretljivost i, konačno, da je često teško razlikovati radničku klasu od sitne buržoazije.

Danas u Italiji nekoliko sociologa istražuje raznolikosti društvenih odnosa u malim poduzećima i općih društvenih uvjeta koji su omogućili razvoj te privrede. S tog se gledišta počinje analizirati obitelj i odnosi s poljoprivredom. Čini se da u tradicionalnim industrijskim granama postoji sistem koji je veoma sličan sistemu kućne proizvodnje («putting-out» sistem), koji je povjesničarima dobro poznat iz rane faze industrijske revolucije, a klasičan primjer tog sistema nalazimo u Engleskoj. Podjela rada unutar seljačke obitelji i »industrijski« rad na seljačkom imanju, koji organizira trgovac, još uvijek postoje, npr. u industriji odjeće. No, bilo bi bolje razmotriti nastanak tog obrasca: sada bi se obitelj također već mogla odvojiti od zemlje, ali bi i dalje ostala ekonomska jedinica proizvodnje i raspodjele koja se uzdržava različitim vrstama prihoda, s diferenciranim ulogama ali jedinstvenom obiteljskom strategijom. Te društvene strukture obnavljaju snažnu i široko rasprostranjenu ekonomsku motivaciju unutar sistema, omogućuju i elastičnost i kompenzacije u doba kriza i daju ogromne količine radne snage koje treba ekstenzivna industrija (Ascoli-Trento, 1975, David-Pattarin, 1975, Calzabini, 1976, Ardigò et al, 1976, Paci et al, u tisku).

Ako obratimo pažnju na to gdje je smještena laka industrija, vidjet ćemo da veliki prostor središnje i sjeveroistočne Italije zauzima, gotovo isključivo, ta industrija, te da su pokrajine kao što su Toskana, Marke, Emilija ili Venecija tokom posljednjih godina postigle visoke stope razvoja na temelju svoje male privrede. Kakve sociološke zaključke možemo izvući analizirajući relativno »usitnjenu« organizaciju ove privrede? Mislim da ovoj vrsti kapitalističke proizvodnje (i njezinim podvrstama) uglavnom odgovara društvena formacija specifičnih obilježja. Ta se društvena formacija organizira na određenom području, tako da možemo govoriti o »regionalnoj formaciji«.

Upravo smo vidjeli koja su specifična obilježja obitelji i neka obilježja klasne strukture. Očite su i specifičnosti političkog sistema, koje postoje zbog održavanja i preobražaja starih potkulturnih obrazaca. Samo u središnjim i sjeveroistočnim područjima Italije nalazimo veoma izražene političke sisteme — u demokršćanskim područjima Venecije i komunističkim područjima Emilije i Toskane. Te političke potkulture već mnogo godina podržavaju opće prihvaćanje regionalnog sistema i omogućuju znatnu pragmatičku društvenu integraciju. Politički kontinuitet samo je jedan vid općenitijeg kulturnog kontinuiteta. Čini se da se ta društvena formacija s vremenom promijenila bez nasilnih prekida s prošlošću. To znači da u društvu ne postoje svojevrсни rascjepi, upravo kao posljedica takvog razvoja. U svakom slučaju, privreda se ne razvija u pravcu krupne industrije.

Krupna industrija karakterizira sjeverozapadna područja Italije i daje pečat društvu u Pijemontu, Lombardiji i Liguriji. To je najvažniji privredni sektor a njegova klasna dinamika najvažnija je u cijelom sistemu. I kod te privrede i tog društva možemo govoriti o regionalnoj formaciji. Radnici iz jakog sektora radne snage, organizirani i zaštićeni sindikatom i velika industrijska i financijska buržoazija osnovni su društveni činioци. Obitelj koja obuhvaća samo najbliže članove, gradski način života i prekid u kul-

turnoj tradiciji tu imaju tendenciju da ukupni društveni život svedu na društvene odnose u proizvodnji. Istovremeno, interesne su grupe i društvene organizacije, koje su moćne zbog svoje strukturalne sposobnosti da dovedu u pitanje upravljanje sistemom, suodlučuju u političkom sistemu. Ta druga regionalna formacija u stvari je manje poznata, no čini se da njezina struktura više odgovara teoretskim postavkama o modernom kapitalizmu. Postavka o regionalnoj formaciji ukazuje na to da su u Italiji »razvijeni« društveni odnosi u proizvodnji relativno odvojeno organizirani. To, također, znači da oni ne karakteriziraju čitav sistem.

Razvoj istraživanja tržišta radne snage doveo nas je do postavke o regularnim formacijama. Sada možemo povezati rezultate s jednim drugim načinom istraživanja. Možemo obratiti pažnju Jugu i prvoj disproporciji koju smo spomenuli. U tom slučaju nije ni teško ni novo shvatiti Jug kao regionalnu formaciju. To je bilo mišljenje Salveminija i Gramscija. Nakon mnogo godina Jug je i dalje nerazvijeno područje, a njegovo je društvo i dalje vrlo osebujno. Privreda je slaba i država joj pomaže različitim načinima. Na politički sistem djeluju brojni i različiti utjecaji (Graziano, 1973) i zato je klasno organiziranje teško. Odgovarajuća klasna dinamika neizražena je i zbog nedostatka stabilnih i proizvodnih poslova. Povremena i prikriivena zaposlenost nisu toliko posljedica privrednog razvoja koliko raspodjele nedovoljnih sredstava.

Sada imamo skicu trodimenzionalnog modela talijanskog društva, koji zanimaju stariju dihotomiju Sjever—Jug (Bagnasco, 1977). Taj model, također, uključuje veze između regionalnih formacija. Veze između razvijenosti i nerazvijenosti mogu biti funkcionalne veze (npr. u odnosu na tržište radne snage) ili procesi isključivanja. Ako razvijenim polovima smatramo krupnu industriju, odnosno sitnu regionalnu industriju, onda su te funkcije i procesi teoretski različiti. S druge strane, također, moramo proučiti veze između dva razvojna područja. Ono što smo rekli o »vrućoj jeseni« ukazuje na njihovu važnost. Treba pronaći ekonomske, političke i kulturne veze.

Ova analiza nije deskriptivna, temelji se na strukturalnim i općim trendovima suvremenog kapitalizma. Relativno odvojena organizacija tih trendova jest specifičnost kojoj smo obratili najveću pažnju. Zadatak je znanstvenika da pronađu izvore i kočnice upravljanja cijelim sistemom koji ovisi o njemu. Ukratko sam prikazao tok istraživanja i spomenuo neke postavke za daljnje ispitivanje. Bit stvari je u tome da je regionalna diferencijacija važna organizaciona razina modernog kapitalizma. Bez teoretskog pojma regionalne formacije analiza bi propustila nešto što je bitno.

Prevela s engleskog:
Jasenka Planinc

Bilješke:

- AA. VV.: **La piccola impresa nell'economia italiana**, De Donato, Bari, 1978.
A. Ardigò et al.: **Famiglia e industrializzazione**, Franco Angeli, Milano, 1976.
U. Ascoli, A. Trento: **Sviluppo industriale e flessibilità della forza lavoro: il settore calzaturiero**, »Inchiesta«, 17, 1975.
A. Bagnasco: **Tre Italie. La problematica territoriale dello sviluppo italiano**, Il Mulino, Bologna, 1977.
G. Becattini: **The development of light industry in Tuscany: an interpretation**, »Economic notes«, u izdanju Monte dei Paschi di Siena, 7, br. 2—3, 1978.
S. Brusco: **Relazione al convegno FLM di Bergamo sull'organizzazione dell lavoro e decentramento**, »Inchiesta«, 20, 1975.
L. Frey: **Le piccole e medie imprese di fronte al mercato del lavoro**, »Inchiesta«, 14, 1974.
A. Graziani (ured.): **L'economia italiana 1945-1970**, Il Mulino, Bologna, 1972.
A. Graziani, E. Pugliese (ured.): **Investimenti e disoccupazione nel Mezzogiorno**, Il Mulino, Bologna, 1978.
L. Graziano: **Rapporti clientelari nell'Italia meridionale**, u P. Farneti (ured.): »Il sistema politico italiano«, Il Mulino, Bologna, 1973.
M. Paci (ured.): **Famiglia, mercato del lavoro in una economia periferica**, u tisku C. Trigilia: **Sviluppo, sottosviluppo e classi sociali in Italia**, »Rassegna italiana di sociologia«, 2, 1976.

Arnaldo Bagnasco

**LABOUR MARKET, CLASS STRUCTURE AND REGIONAL FORMATIONS
IN ITALY**

(S u m m a r y)

The paper concerns a line of research which starting from the analysis of the labour market, has suggested some hypotheses about the regional complexity of social and class structure in Italy. From the analysis of different sections of the labour market, attention is shifted to the importance of the traditional light industry and to the transfer of individual processes from larger to smaller enterprises after the »hot autumn« of 1969. The localisation of light industry in a large area of central and north-eastern Italy, of the large-scale industry in north-west, and of underdevelopment processes in the South, suggest the hypotheses of a three-dimensional model of Italian society, which substitutes the older north-south dichotomy. From a theoretical point of view, the concept of »regional formation« is used to show that regional differentiation is an important organizational level of modern capitalism.

Translated by:

Katarina Tomaševski